
Ирена Љубомировић
(Филозофски факултет у Нишу)

РЕЛИГИЈСКА ОРЈЕНТАЦИЈА ЧЛАНОВА ПОРОДИЦЕ КОНСТАНТИНА ВЕЛИКОГ¹

У науци је много пута дискутовано о Константиновом религијском опредељењу и о правим разлозима његовог прихватања хришћанства. Нас на овом месту више занима религијско опредељење чланова његове породице. У контексту Константиновог успостављања принципа наслеђивања са оца на сина намеће се питање да ли је Константин допринео породичном преобраћењу? Такође се поставља питање да ли је религијско опредељење утицало на бракове које је он закључивао? Не мање важно је питање како су религијске одлуке унутар његове породице утицале на његову династичку политику. Одговоре на ова питања настојаћемо да понудимо анализом најважнијих извора који се баве питањем религијске орјентације Константина и чланова његове породице: Лактанција, Еусебија, Либанија и Зосима.

У историјској науци пуно пута је расправљано о Константиновом односу према хришћанској вери и самом чину владаревог преобраћења. Изношени су аргументи у прилог тези да се он приклонио хришћанству само из политичких разлога, али било је доказа који су потврђивали његово стварно преобраћење. Тешко је дискутовати о чину религијског преобраћења јер је оно требало да се догоди у самој владаревој личности. Због тога би историчари чин преобраћења требало да посматрају у светлу догађаја који су му претходили као и у светлу оних који ће уследити. У погледу Константиновог преобраћења ни историјски извори нису сагласни. Док хришћански оци Евсевије из Цезареје у свом делу *Vita Constantini*² и Лактанције у *De mortibus persecutorum*³ сматрају да је до царевог преобраћења дошло након његове визије на небу непосредно

¹ Чланак је настао у оквиру рада на пројекту бр. 177015- Хришћанска култура на Балкану у средњем веку: Византијско царство, Срби и Бугари од 9. до 15. века Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

² Eusebius Caesariensis, *Vita Constantini*, Life of Constantine, ed. F. Winkelmann, GCS, 1975. (=Euseb. *Vita Const.*)

³ Lucii Caecilli de Mortibus persecutorum liber vulgo Lactantio J. L. Creed, Oxford 1984. (=Lact. *Mort. Pers.*)

пре битке код Милвијског моста, писци Еунапије, Зосим, Либаније и Аурелије Виктор су другачијег мишљења. Зосим следи свој извор Еунапија и обојица чувају паганску традицију која описује Константиново прихватање хришћанства због осећаја кривице након што је владар наредио убиство свога најстаријег сина Криспа, а потом и убиство своје супруге Фаусте.⁴ Либаније се слаже са Еунапијем у томе да је Константин прихватио хришћанство након што је постао самостални владар, дакле после 324. године.⁵ Либаније ипак није сагласан са Еунапијем да је до Константиновог отпадништва од старих богова дошло услед осећаја кривице након што је наредио синовљево погубљење, већ он сматра да се Константин приклонио хришћанству из чистог опортунизма. Дакле, није искључена могућност да је цар у прихватању хришћанства видео прилику за постизање одређених циљева међу којима би могли бити успостављање самосталне владавине и династичког наслеђивања престола.⁶ Либаније је мишљења да су егзекуција Криспа и Фаусте били последица тј. казна због владаревог напуштања богова, а не узрок његовог прихватања хришћанства. Либаније у владаревом напуштању богова и наређењу да се паганским храмовима одузму њихова богатства види главни разлог због чега је владар кажњен тако страшном трагедијом која је задесила његову породицу.⁷ Иако у Либанијевом Панегирику Констанцију и Константину реторичар изражава јасну монотеистичку концепцију божанства и Бога представља као творца света ни на једном месту он не помиње да је Константин прихватио хришћанство у потпуности.⁸ Чињеница да Константин није насилним путем покушавао да обезбеди поштовање закона о забрани ритуалног жртвовања за Либанија је доказ да владар није напустио традиционалне облике веровања и у потпуности прихватио хришћанство.⁹ Константин је више бринуо о религијском миру али то не значи да код њега није дошло до религијског преобраћења већ је цар пре настојао да обезбеди јединство цркве и царства него тријумф праве вере по сваку цену. И поред тога што Константин изражава жељу да се сви његови поданици преобрате у хришћане истовремено не жели да паганско ритуално жртвовање забрани насилним средствима. Јасно је

⁴ Zosimus 2.39.1-4; F. Paschoud, 'Zosime 2, 29 et la version païenne de la conversion de Constantin', *Cinq études sur Zosime* (Paris, 1975), 24-62; J.-L. Desnier, *Zosime II, 29 et la mort de Fausta*, *Bulletin de l'Association Guillaume Bude/Anne* 1987/3, 297-309.

⁵ Lib. Or. 30.6,37; 62.8; Zosimus 5.24.6; Aur. Vict. 41.12

⁶ О овоме видети: Н. Радошевић, *Константин Велики у византијским царским говорима*, ЗРВИ XXXIII, Београд 1995, 7-18; Исти, *Подела власти у грчким царским говорима IV века*, ЗРВИ XXXIV, Београд 1995, 7-18; Исти, *Смењивање на престолу у грчким царским говорима IV века*, ЗРВИ XXXVIII, Београд 1999/2000, 17-25.

⁷ О овоме видети: Н.-У. Wiemer, *Libanius on Constantine*, *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 44, No.2. (1994), 511-524.

⁸ Lib.Or. 59.29.

⁹ И. Љубомировић, *Верска толеранција на примеру Константина Великог и његове политике према хришћанима и паганима*, у: *Византијско-словенска чтенија I* (2018), 101-102.; И. Љубомировић, *Хришћани и пагани у IV веку религијска нетрпељивост и верско насиље*, у: *Византијско-словенска чтенија II* (2019), 135.

да нетолеранција производи религијско насиље, док насиље потврђује нетолеранцију. Константинова политика толеранције према паганима ипак се пре може објаснити његовим настојањем да очува мир и безбедност у царству.¹⁰ У Панегирику Констанцију и Констансу из 344./5. године Либаније већ заузима критички став према Константину и то не оним што каже већ оним што изоставља - не хвали владарево прихватање и пропагирање хришћанства, његову фискалну политику, нити оснивање Константинопоља. Напротив, Константин сматра одговорним за рат против Персије који је био катастрофалан за градове на истоку.¹¹

Либанијеве наводе о Константину морамо прихватити са резервом будући да се радило о паганском писцу, пријатељу цара Јулијана. Извесно је да попут владара пре Константина који су божанства користили као извор легитимитета своје власти, цар је наставио такву политику с тим што се он окренуо једном божанству које је истицао посебно у говорима када се знало да је публика којој се обраћа искључиво хришћанска.¹² Константинов однос према хришћанима и паганима не може нам пружити реалну слику о владаровом стварном преобраћењу. У јавности владар је наступао пре свега мудро и хришћане је придобијао својим запаљивим говорима којима је побуђивао хришћанску честитост, уздржавање али и љубав. Била је то владарева хришћанска политика. И док је с једне стране хришћане умиривао својим некомпромисним језиком, с друге стране одрекао се строжих мера против обожавања култова и обреда жртвовања како не би потпуно одвратио пагане од себе. То је била политика мудрог државника чији лични чин преобраћења, до којег је у једном периоду владавине сигурно дошло, није утицао на вођење државне политике.¹³

Када је реч о религијском опредељењу чланова Константинове породице осврнућемо се најпре на владарево родитеље: оца Констанција и мајку Хелену. Цар Констанције је у изворима приказан као неко ко је нагињао монотеизму при чему није напустио ни паганску традицију. Хришћански извори нису сагласни у вези са тим какав је био Констанцијев став према хришћанима и хришћанству. Евсевије у *Црквеној историји* за Констанција каже да се уздржавао од учешћа у ратовима против хришћана и да је њихове цркве оставио нетакнутим.¹⁴ У својој књизи *О Палестинским мученицима* Евсевије ипак признаје да је у Галији током Констанцијевог управе било персекуција хришћана које су трајале скоро две године.¹⁵ Коначно у уводном делу панегирика посвећеном Константину

¹⁰ Lib.Or. 30.6; P.Petit, *Sur la date du Pro Templis de Libanius*, Byzantion 21 (1951), 285-309; И. Љубомировић, *Верска толеранција на примеру Константина Великог и његове политике према хришћанима и паганима*, у: Византијско-словенска чтења I (2018), 99-100.

¹¹ H.-U. Wiemer, *Libanius on Constantine*, The Classical Quarterly, New Series, Vol. 44, No.2. (1994), 523.

¹² H.A. Drake, *Policy and Belief in Constantine's „Oration to the Saints“*, Studia Patristica 19 (1989), 49.

¹³ *Ibid*, 50-51.

¹⁴ Euseb.*HE.* 8,13,3.

¹⁵ Euseb. *De mortyribus Palestinae*, 13,12.

Vita Constantini Евсевије хвали Константиновог оца јер није упрљао руке хришћанском крвљу, одбацио је политеизам и заштитио је своју кућу која је била посвећена само владару и једном Богу.¹⁶ С друге стране, други хришћански извор Лактанције у свом делу *De mortibus persecutorum* наводи да Констанције Хлор на својој територији није дозволио прогоне хришћана, али је ипак рушио цркве.¹⁷ Ако имамо у виду да је Лактанције као хришћански отац био наклоњен Константину и да је његова књига објављена у Галији, дакле на територији којом је Констанције Хлор управљао тешко да би писац превидео праве доказе о уништењу цркава и да би их измислио, а да их заиста није било. Стога ћемо у овом случају поверење пре указати Лактанцију него Евсевију. Извесно је да Констанције није био хришћанин, али није био ни њихов прогонитељ. Био је довољно помирљив да на својој територији избегне жртвовања и да хришћанима омогући приступ двору.¹⁸ Константин је био хришћанин који је након свог сопственог преобраћења желео да изгради сећање на оца хришћанина. Владар је то учинио на тај начин што је хвалио благост свога оца који је у свим својим делима позивао Врховног Бога тј. хришћанског бога. Други владари који су подстицали персекуције су неславно завршили тако што су умрли са својим потомцима док је једино Констанције живео у својим синовима који су га наследили и тако је створио први услов за оснивање династије.¹⁹

За Константинову мајку Хелену Евсевије нам експлицитно тврди да је следила религијске одлуке свога сина и писац хвали присан однос који је постојао између владара и његове мајке. Евсевијева реченица „под његовим утицајем, она, која раније то није била, постала је такав побожни слуга Богу да би свако могао да поверује да је она била следбеник Спаситељев од детињства“ отвара питање Хелениног порекла.²⁰ Јозеф Фогт у свом раду поставља питање није ли Хелена своје детињство провела у Израелу и због тога била наклоњена пре јудизму? Средином 4. века преобраћење јудизма у хришћанство није било ништа необично. Фогт настоји да Хеленино могуће јеврејско порекло објасни пореклом њеног имена. Име Хелена, као и већину грчких имена у римском друштво носили су и слободни и робови, док су имена припадника сенаторске аристократије била углавном са Истока.²¹ Фогтови наводи да је Хелена била јеврејског порекла и да је у њеном случају под утицајем сина дошло до преобраћења јудизма у хришћанство не могу се поткрепити доказима те стога остају на нивоу хипотезе. Свакако да је у случају Хелене и њеног религијског опредељења Константин могао да утиче, али је исто тако могуће да је због верске толеранције владаревог оца Констанција као и могућег јеврејског

¹⁶ Euseb. *Vita Const.* 1.13.

¹⁷ Lact. *De mortib.pers.* 15.7.

¹⁸ Optatus, 1.22

¹⁹ Euseb. *Vita Const.* 2.49.54

²⁰ Euseb. *Vita Const.* 3.47.

²¹ J. Vogt, *Helena Augusta, the Cross and the Jews: some enquiries about the mater of Constantine the Great*, *Classical Folia* 31 (1977), 135-151.

порекла његове мајке Константин од самог детињства заузимао крајње помирљив став према хришћанима. Временом тај помирљиви став могао је да прерасте у владареву наклоност хришћанству и доведе до његовог коначног религијског преобраћења. Када је Хелена преминула 329. године била је први члан царске породице коме је причењена права царска сахрана у маузолеју.²² Видимо да је Константин на различите начине обезбедио везу својих родитеља са хришћанском црквом и на тај начин религијским континуитетом унутар своје породице осигурао успостављање и уздизање своје династије.

Константинову ширу породицу чинила су његова полубраћа рођена у браку Константиновог оца Констанција и царице Теодоре, Максимијанове ћерке. Њихова имена су: Далмације, Јулије Констанције и Ханибал (женска деца рођена у овом браку била су: Констанција, Анастасија и Еутропија). Константинова мајка Хелена је утицала на свог сина да их држи подаље од двора и војске како не би могли да искажу евентуалне претензије на престо. Склапањем брачних веза Константин је желео да своје пријатеље веже за породицу и да их постави на високе положаје чиме би ојачао и позицију своје династичке куће.²³ Своју полусестру Констанцију удао је за Лицинија, док је другу полусестру Анастасију удао за Басанија, римског сенатора. У исто време је Константинова трећа полусестра Еутропија постала супруга Вирија Непотија чији је отац био конзул 310. године.²⁴ Након Хеленине смрти Константин је променио и свој однос према полубраћи и укључио их је у управљање царством. Полубрата Јулија Констанција је оженио Василином, мајком будућег владара Јулија Отпадника која је била хришћанка и оставила је велику заоставштину цркви. Други полубрат Далмације је постао конзул 333. године и стекао је титулу цензора.²⁵ Његов син Далмације је проглашен за цезара 335. године и дат му је на управу велики део Балканског полуострва, док је његов други син Ханибал постао краљ Јерменије и оженио се владаревом ћерком Константином. Две гране породице Констанција Хлора су поново биле уједињене њиховим потомцима. Константин је свог најмлађег сина верио Олимпијом, ћерком Аблабија који је као префект преторија (*praefectus praetorio*) уживао владарево највеће поверење и био је отворени хришћанин. Не знамо пуно о религијским убеђењима ове полубраће и полусестара али на основу онога што је о њима записано стиче се утисак да су били хришћани.

Након Константинове смрти његови синови који јесу били хришћански опредељени своје династичко право обезбедили су крвопролићем скоро свих мушких чланова шире породице. Евсевије у

²² F.W.Deichmann-A.Tschira, *Das Mausoleum der Kaiserin Helena und die Basilika dr Heiligen Marcellinus und Petrus an der Via Labicana vor Rom*, Jahrbuch d. Dt. Archäol. Inst LXXII (1957), 44-110.

²³ J. Vogt, *Pagans and Christians in the Family of Constantine the Great*, in: *Conflict between paganism and christianity in the fourth century* (ed. Arnaldo Momigliano), London (1963), 38-55; C.M. Odahl, *Constantine and the Christian empire*, Routledge (2004), 144.

²⁴ J. Vogt, *Pagans and Christians in the Family of Constantine the Great* (1963), 47.

²⁵ W. Ensslin, *Dalmatius Censor*, Rhein. Mus. LXXVIII (1929), 205.

Животу Константиновом покољ прикрива иза једне реченице „да када је војска сазнала за смрт императора, као да је била надахнута одозго... једногласно је одлучила да никог другог не призна за римске самодршце до децу Константинову.“²⁶ У покољу који се догодио страдала су полубраћа цара Константина: Далмације, Ханибалинус и Јулије Констанције и њихова деца, поштеђена су била само двојица синова Јулија Констанција - Гал који је био болестан и веровало се да неће преживети и Јулијан коме је било свега шест година. Управо ће он постати једини владар царства након Константинове смрти. У чињеници да су Константинови потомци наредили погубљење свих чланова његове породице Јулијан види главни порблем у прихватању хришћанске вере због чега је настојао да потисне хришћанство, али је схватио да су цареви прогонитељи били крајње непопуларни због чега и није приступио прогону. Његова делатност свела се на то да је маргинализовао хришћане док је поверење указао паганским интелектуалцима које је поставио на многе важне функције у државном апарату.

Политичка и књижевна делатност цара Јулијана показују да се борио против хришћанства али да је настојао да успостави нову религију која би била пандан хришћанству и коју можемо подвести под соларни монотеизам са развијеном и компликованом теологијом. Намера му је била да такву теологију, у којој није било хришћанске нелогичности и противречности, приближи што већем броју верника и на тај начин хришћанство гурне у други план.²⁷ Сматрао је да у теологији уз коју је пристао није било хришћанских нелогичности и противречности, те би стога могла да постане прихватљива ширем кругу верника и могла би да потисне хришћанство. То се наравно није догодило и Јулијаново одметање од хришћанства је био само неуспео покушај једног римског владара да хришћанству зада ударац али хришћанска вера је била толико снажна да се њено ширење и прихватање више ни на који начин није могло зауставити. Томе је у великој мери допринео и први хришћански владар цар Константин који је приклонивши се хришћанском богу послао јасну поруку грађанима свога царства - хришћанство је вера владара, двора и темељ је монархије. У клими религијског проверања у којој је живео и деловао Константин он је био тај који је прихватио монотеизам и изборио победу хришћанске цркве у држави. Константин је на примеру своје породице показао да доминацију своје династије и стабилност царства жели да обезбеди само уз помоћ једног Бога. Као зачетник династичке вере Константин је постао прототип бројним хришћанским владарима.

²⁶ Euseb. *Vita Const.* IV.68.

²⁷ A. Popović, „*Mithos*“ *u delu Julijana Apostate*, Beograd, neobjavljena disertacija, 1994, 30.

Irena Ljubomirović

(Faculty of Philosophy Niš)

RELIGION ORIENTATION MEMEBERS'IS OF CONSTANTINE FAMILY

Emperor Constantine's attitude to Christianity and his conversion to Christianity have been the subject matter of numerous debates in historical sciences. Some historians argue that he took to Christianity for merely political reasons; others claim that there is evidence supporting the spiritual reasons for his conversion. It is probably that the emperor Constantine accepted Christianity during his reign but he ruled an empire very brainily. He was prone to Christianity but have not broken with pagans. He didn't insist on inhibition the rite of blood sacrifices. Constantine's father the Emperor Constantius was not a Christian but he avoided bloodshed and allowed Christians access to the court. After Constantine's conversion he wanted the memory of his father to be that of a Christian. Constantine's mother Helena was disposed to Christianity but we are not sure if she was a Jew and she firstly influenced to her son or her conversion was due to her son like Eusebius says. After she died, probably 329, she was the first member of the imperial family to be buried in a mausoleum. Accordingly Constantine assured the connexion of his parents with the Christian Church and the rise of the dynasty. Constantine's half brothers Julius Constantius, Dalmatius (his sons Dalmatius and Hannibalianus) were Christians. Constantine influenced on his sons to married women from Christian family. In these different ways Constantine tried to impart the message of his own faith to the citizens of his Empire- he began with his own family to ensure the dominion of his house and the stability of his empire with the help of his God. The Emperor Julius Apostate turned from Christianity back to the old gods but his attempt was abortional. The Christianity was on rise and it wasn't possible to back to paganism. Constantine was the creator of Christian dynastic faith.

